

לְמַדְנִי, אֱלֹהִי, בְּרַךְ וְהַתְּפִלֵּל
עַל-סוּד עֵלָה קָמָל, עַל-נֶגֶה פְּרִי בִשָּׁל:
עַל-הַחֲרוּת הַזֹּאת לְרֵאוֹת, לְחוּשׁ, לְנֶשֶׁם,
לְדַעַת, לְיַחֲל, לְהַקְשֵׁל

שירת-חול זו על נושא הקדושה נכתבה בידי המשוררת לאה גולדברג וכלולה בספר שלפנינו, המצביע על שלב חדש בהתפתחות הספרות הליטורגית הישראלית, ולמעשה גם בהתפתחות יחסם של ישראלים אל מורשת היהדות, כשזו אינה שבויה בידי הדת המוסדית.

הספר שלפנינו הוא סידור תפילה לימי השבוע ולשבתות ומחזור לחגים ומועדים, המיוחד לא ל"דתיים" בלבד, כי אם גם לאנשים בעלי רגישות רוחנית המבקשים להעשיר בעזרת התפילה את דרכי הביטוי בעולמם הפנימי ובזיקתם לתרבות ישראל. בעצם הופעת הספר יש משום ביטוי חזק, נרגש, אך גם אסתטי מאוד, לאי-ההסתפקות בנוסח התפילה הכפוי על האדם המודרני בכוחה התקיף של היהדות הדתית-חרדית.

אכן, עיון בחלק מן השינויים המשמעותיים שהוכנסו בתפילות, בסדרן, בתוכן ובצורתן, מעיד על המשך נאמן למאמצי היהדות המתקדמת מאז ראשית המאה ה-19 להתאים את המסורת לתנאי הזמן והמקום המשתנים במהלך ההיסטוריה, וכן להכניס חידושים לשוניים וספרותיים, הצומחים מתוך המציאות הישראלית המיוחדת.

עידון לשוני

שינוי משמעותי, המעורר תשומת לב בעיון ראשון, הוא העידון הלשוני בנוסח מספר קטעי תפילות, וכן המאמץ לזכך את היפעלות המתפלל, או המעיין, מלשון התפילות. שינוי זה הוכנס במקומות שבהם מרבה הנוסח המקובל להיזקק למוטיבים של שנהא, נקמה, נטירה ולהלכי רוח של קנאות אישית ואלימות דתית. כך, למשל, בתפילת ערבית לחול, ב"ברכת גאולה", הברכה הראשונה שלאחר קריאת-שמע, הוציאו העורכים קטעים שבהם מובעת הבקשה לנקמה, הבקשה שאומנם ישולם "גמול לכל אויבי נפשנו", וכי נזכה לגבור ואולי להתנשא "על כל שונאינו".

ברוח זו הוכנסה בספר שלפנינו דה-דמוניזציה, והוצאו מספר קטעים שכלול בהם הכינוי "שטן", כגון בברכת "השכיבנו", הברכה השנייה שלאחר קריאת-שמע, שעתה מנוסחת בה הערגה לשלום, לחיים, ואף לעצה טובה ביתר טעם. כך גם בתפילת רבי, שצורפה לברכות הבוקר בסידור המקובל על פי הכתוב במסכת ברכות, ואשר בה ניתן ביטוי חזק לבקשתנו להינצל "... מעזות פנים, מאדם רע, ומחבר רע, ומשכן רע, ומפגע רע". בהשמטת הקטע "ומשטן המשחית" מיטיב עתה הטקסט לבטא את הכמיהה להינצל מן הרוע, מבלי להוריד את מי שנוקק לטקסט זה למדרגת הרע.

במבט ראשון עשויים לטעון כי בתיקונים אלה באה לידי ביטוי מעין רכות, או רכרוכיות, האופיינית לליברליזם המשכיל והתמים. שהרי לכאורה טבעי, ואף בריא, שאדם מחפש לעצמו פורקן גם בכוחה של הלשון, ושאומה תתן ביטוי לסבלותיה גם בטקסטים מורשתיים. אפילו יצירה פיוטית כה נשגבה ואוניברסלית כמזמור תהילים פרק ג', הכלולה גם בסידור-התפילה המקובל, באה לתת לנו מעט פורקן מצער, ממתח, מאכזבה, מתסכול, מהרגשת חוסר-אונים, וזאת בקריאה נרגשת: "... קומה ה' ... כי הכיף את כל אויבי לחי, שני רשעים שברף". אלא שטענה זו בנויה על אי-הבנה בדבר כוחה הכביר של המלה, תהא זו המלה הכתובה, האמורה, המושרת, הנזעקת או הנלחשת. גם אנשי התנועה לתיקונים בדת הבינו, לא פחות מאשר אנו כיום, את סגולתה של הלשון בהבאת פורקן, הקלה או התעלות למי שנוקק לה. אף הם הבינו את חוכמת החיים של חז"ל, שבניגוד לנצרות, הודו בפה מלא שגם ליצר-הרע בטבע האדם יכול להיות ערך חיובי, בונה, פורה ומפריח. אלא שבאותה מידה ערה היהדות המתקדמת לכוחה החינוכי הרב של לשון מעודנת, מאופקת ומרוסנת, וזאת במיוחד בטקסט שהאדם חוזר ושונה יום-יום, בשקט או בקול, ברשות היחיד או בציבור.

על רקע זה, ולאור הלקח הטוב שנותנת לנו ההיסטוריה על עוצמתן של צורות הביטוי הלשוניות והאסתטיות בגיבושה של אישיות ובעיצוב אורחות-חיים ודרכי התנהגות, מאמינה היהדות המתקדמת כי מוטב לנסות ולשחרר מעט את המתפלל ממעמסת הקנאה, השנאה ורגשות הנקם. ברוח זו הוציאו, למשל, מן ההוספות "על הנסים", הנאמרות בחנוכה ובפורים, את הדבקת התווית "טמאים" ו"רשעים" על נוכרים. מול התווית "טהורים" ו"צדיקים", שהודבקה משום מה ליהודים הדתיים. לכן גם שחררו את מי שנוקק ל"העבודה שבלב" מן הביטוי לשמחה המפוקפקת על כך ש"... תלו אותו ואת בניו על העץ".

ביסוד שינויים מסוג זה מונחת איפוא התפישה, הקובעת כי בתולדות הסגנון הליטורגי לא צמחה ברכה מכך שבכל יום, ערב ובוקר, הולך אדם וחורת על לוח לבו ומדובב בשפתיו, כי מה שדרוש לאושרו או לגאולת עמו הוא שהקב"ה ישבור ויכרית אויבים, ויכניע ויעקור וימגר זדים. בהשתחררות מלשון זו אין היהדות המתקדמת סוטה מן המסורת היהודית. שכן אפילו ספר "קיצור שולחן ערוך" מביא ממשנתם של רבותינו ומלמד על חוסר ההצדקה, חוסר הטעם וחוסר התועלת בטיפוח השנאה, הנקמה והנטירה ועל כך שלשון אלימה מרעילה את מי שמתמש בה.

ערך אוניברסלי

ערך רוחני וחינוכי נוסף, שבא לידי ביטוי בהיר, עקבי ונאה מבחינת מטבעות הלשון, הוא ערך האוניברסליות לעומת הצמצום הפרטיקולריסטי. כך, למשל, בתפילה השכיחה "עלינו לשבח" מציע הספר שלפנינו במקביל, או אולי במקום ההכרזה הישנה "... שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם" את נוסח ה"קדושה דסדרא", המברך על כך שהתורה שישראל זכו בה מבדילה אותם מן התועים, ועם זאת מוסיפה "העבודה שבלב" את דברי הנשיא ש"..." כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו". יתר על כן, בעוד שבהרבה נוסחאות שנדפסו לאחר הקמת מדינת ישראל הוחזר לתפילת "עלינו" הקטע שהוצא בזמנו בלחץ הצנזורה: "... שהם משתחוים להבל ולריק ומתפללים אל אל לא יושיע", הרי היהדות המתקדמת סבורה כי לא אנו, היהודים, וליתר דיוק שום עם ולשון, איננו קרויים לשמש שופטים על מידת האמת של אמונות ודעות המקובלות על אחרים, וכי אין אדם נאור יכול להוסיף ולהיזקק לתיבה "הבל וריק" לגבי דתות שבהם דבקים אחרים.

גם במקום ברכת הבוקר, שבסידור המקובל מבטאת את הכרת התודה של היהודי על כך "שלא עשני גוי", באה ב"העבודה שבלב" ברכה המבטאת את הערך העליון והמחייב הלכה למעשה את השוויון האנושי. וזאת בלשון: "שעשני ישראל", "שעשני בן-חורין": וכן במקום "שלא עשני אשה": "שעשני בצלמו". ולחיזוק המגמה השוויונית בין הגבר לאישה מביא ספר התפילה שלפנינו גם נוסח מלבב לטקס "בת מצווה". גם בברכת השלום שבתפילת שמונה-עשרה, שבסידור המקובל מוגבלת לעם ישראל בלבד, "העבודה שבלב" מברך לבוא השלום גם "... את כל העמים", ובאותה רוח מבטא הספר שלפנינו את עקרון השוויון האוניברסלי בין כל בני האדם ואת אחוות המתפללים האוניברסלית בחינת "תפילת כל פה", וזאת בניגוד לנוסח המקובל, שאינו מרפה מן הפרטיקולריזם הלאומי וגוזר עלינו את ההגבלה והצמצום של "תפילת עמך ישראל".

גאולה לאומית

מישור אחר, שבו מבקש "העבודה שבלב" לתת ביטוי לקידמה, הוא מישור הגאולה הלאומית. בנוסח המקובל נתפשת גאולה זו כמשיחיות פוליטית, כמציאות מדינית שבה יחזור ויכון כיסא דוד המלך המשיח, ובה תתחדש מלכות בית דוד בירושלים. ערגה זו לשלטון מדיני של משיח ה', מובעת בסידור המקובל בתכיפות ובצורות ביטוי רבות, אם ב"קדושה" של תפילת שמונה-עשרה, אם בפירוט שעיקרו תיאולוגי, הפותח ב"יגדל אלוהים חי", אם בעת הכנסת ספר התורה, או בהוספת "יעלה ויבוא" בשבת ראש-חודש או בשבת חול-המועד, ועוד. כנגד משיחיות ממלכתית זו, שבאה להעניק קדושה טוטאלית להנהגה המדינית, באה היהדות המתקדמת ומפרשת את שובה המיוחל של מלכות בית-דוד כתקופה שיבה של "... לב אבות על בנים ולב בנים על אבות", משמע, כמשיחיות שנצרפה ונטהרה מן הטוטאליות הפוליטית והועלתה עד למדרגה הגבוהה לאין שיעור של חיי אדם ושל אהבת אדם.

ובהקשר לירושלים, מוסיפים ומעלים עורכי הספר שלפנינו גם את התנגדותה ההיסטורית של יהדות הרפורמה לקורבנות לחידושם המיוחל, לא רק על פי הכרע הדעת שלהם, כי אם גם ברוח הרמב"ם במורה נבוכים, חלק ג, פרק ל"ב. במקום התשוקה להחזרת שחיטת החיות על כל סדריה ופרשיותיה – לרבות זריקת הדם והזייתו וקיבולו בכלים טהורים, על פי פרשת הכיור ופרשת תרומת הדשן ופרשת קורבן תמיד, שמלמדות כיצד לשחוט שעירים וכבשים בטהרה – בא ספר "העבודה שבלב", ובהשראת ראשוני הרפורמה מציע "זכר למוסף", משמע, מציע צורת ביטוי להעלאת החומר לרוח, העצמות לסמל, הגסות לעידון. תוך הסתמכות לשונית חלקית על דברי התחינה המובאים בסידור המקובל, מפרש סידור מיוחד זה את התיבה "קורבן" כהתקרבות רוחנית ומוסרית אל האלוהות, ואף כאן תוך המשך

ויישום רוח הנבואה שהעדיפה את הגיון לבנו והזהירה כי "... הנה שמוע מזבח טוב, להקשיב מחלב אלים". כל זה כלול "בזכר למוסף", כעין תמצית של משנתה המוסרית והחברתית של היהדות ועיקרה מידות של יושר, צדק, הגינות, עזרה לזולת ואלה שבין אדם לחברו, בין שהוא מקרב אחינו בין שהוא גר.

נוסף לכל אלה, כלולים בספר זה קטעים בעלי אופי ספרותי, פיוטי והגותי הנותנים ביטוי לרחשי ההווה, לסוגיות כגון תודעה היסטורית וזהות עצמית, למאורעות כמו השואה, תקומת מדינת ישראל, יום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל, סדר תשעה-באב שבו הופכת האבלות למקור כוח קונסטרוקטיבי ועוד. בכל אלה רואה עצמה תנועת הרפורמה, מראשיתה באירופה בתחילת המאה ה-19 ועד ימינו, כממשיכה את רוח המסורת שהיתה מקובלת על חלק מרבתינו. עיקרה הימנעות משיגרה, כגון: "ר' אלעזר היה מתפלל תפילה חדשה בכל יום. ר' אהבו היה מברך ברכה חדשה בכל יום". נראה כי תמצית התוכן של "העבודה שבלב" באה לידי ביטוי סמלי בתפילה לשלום מאת א' נחמן מברסלב, שנכללה בתפילת ערבית לשבת, שכן בה מושמע קול זעקה: "... שתבטל מלחמות ושפיכות דמים מן העולם, ותמשך שלום גדול ונפלא בעולם".

תיקונים בתפילות

צריך לזכור שהתיקונים הללו בתפילות נתאפשרו בזכות המקור המסורתי העשיר, בזכות סידור התפילה והמחזור המקובלים ומהווים יצירת מופת בתולדות הספרות הליטורגית. יתר על כן, מעלתו ויתרונו הגדולים של הנוסח המקובל הם במורשה ההיסטורית הכבירה המתבטאת בו. הוא כעין רקמת חיים שלמה, אספקלריה שבה משתקפות תולדות היהדות על אורותיה וצלליה: אדם ומלוא עולמו, על שמחה ועצבות, על אושר וסבל, על תקווה ואכזבה, על ביטחון וחרדה, על יופי וכיעור, על חוסר וחולשה, על חלום וגעגועים לעולם שבו הטוב יוצא מן הכוח אל הפועל: ועל התפכחות והשלמה עם המציאות, וגם על חוכמת חיים שמביאה לקבלת הייסורים באהבה: ועל מתח, שאולי אין לו כלל פיתרון, בין אהבה לשנאה, בין נדיבות לב לצרות עין, בין עדינות לגסות רוח.

יש מקום לבחון אם אמנם הכנסת שינויים במסכת זו, שבה גילו דורות רבים את הגנוז בלבם ואת הנסתר באורחות חייהם, אין בה כדי לדלדל מורשה זו במקום להעשירה. יתר על כן, תולדות התרבות, האנתרופולוגיה והדת מלמדות, שכוחה של המילה אינו מוגבל כלל לתוכנה הענייני, שכן, כוחה גם בהיפעלות האדם ממנה, ואילו זו שוב תלויה במידה רבה בצורה ולא בהכרח בתוכן. אך אלה הם לבטים רוחניים ואסתטיים פוריים, והם הכרח לקיומה של חברה שבה שוררת חירות המחשבה, הביטוי, היצירה, החינוך וההתארגנות. לבטים אלה הם מן הכוחות הבונים תרבות חיה, ומכאן שהספר שלפנינו תורם תרומה חיונית ביותר להמשך התקדמותה של תרבותנו.

התנועה הרפורמית
יהדות מתקדמת בישראל

www.reform.org.il